

JOCELYN PAROT

Haudatut muistot

Anamneesi sisällissodan ja siirtokarjalaisuuden leikkauspisteessä

Jocelyn Parot analysoi kollektiivista muistia Outi Fingerroosin väitöskirjan pohjalta. Tämä vuonna 2004 ilmestynyt tutkimus käsittelee rituaalisen kuoleman merkitystä Kannaksen muistitiedossa.

■ Tämä artikkeli käsittelee suomalaisia tieteellisiä teoksia, joissa tutkimuksen kohteena on kollektiivinen muisti. Tätä tieteellisten teosten kokonaisuutta voidaan kutsua anamneesiksi. Termi *anamneesi* on lähtöisin muinaiskreikasta, jossa se oli vastakohtana *mnemelle*, ilman erityisiä ponnisteluja läsnä olevalle passiiviselle muistille¹. Niinpä anamneesi merkitsee kehotusta muistin aktiiviseen käyttöön, muisteluun. Käsite on erityisen käytännöllinen, kun halutaan hahmottaa, miten muistin paikkojen tutkimus toimii Suomessa ja mitkä tutkimuksen tavoitteet ovat.

Outi Fingerroosin uskontieteellinen väitöskirja *Haudatut muistot* tarkastettiin toukokuussa 2004 Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksessa.² Tutkimus käsittelee kuoleman merkityksen rakentumista Karjalan Kannaksen siirtokarjalaisten muistitiedossa. Jo nimestä näkee, että teoksessa tarkastellaan muistitietoa. Tavoitteena on

tutkia kollektiiviseen muistiin liittyviä käsitteitä haastatteluja ja arkistoja käyttämällä.

Kohteeksi valittu aikakausi ja maantieteellinen alue vahvistavat väitöskirjan sukulaisuutta suomalaisen muisti-käsitteeseen keskittyneen tutkimuksen kanssa. *Haudatut muistot* liittyy sekä vuoden 1918 tapahtumien että siirtokarjalaisten kollektiiviseen muistiin. Teoksen merkittävin ansio onkin juuri näiden kahden, pitkään toisistaan erotetun aiheen yhteensovittaminen. Käsitellyt aiheet näyttävät tavanomaisilta, mutta yhteensovittaminen on uutta.

Tämän kaltainen klassisten aiheiden uudelleen järjestäminen synnyttää seuraavan problematiikan: miten Fingerroos tutkijana määrittelee teoksensa aseman kollektiivisen muistin käsitteitä koskevassa keskustelussa? Toisin sanoen edustaako Fingerroosin teos muistiin liittyvää suomalaista problematiikkaa?

Haudatut muistot tuo ilmi jotakin, jota voidaan kutsua suomalaiseksi muisti-ilmiöksi tai suomalaiseksi muistin paikat -projektiiksi. Tutkimuksen ytimessä on anamneesi, jonka ympärille muisti-ilmiön dynamiikka pääosin muodostuu. Tutkimuksen aiheet asettuvat rinnakkain: siirtokarjalaisuuden ja sisällissodan kohtaaminen, mikro- ja makrotason välinen dialogi sekä vertailu perinteisten hautajaisrituaalien ja vuoden 1918 tapahtumissa kuolleiden poikkeuksellisten hautajaismenojen kesken. Tästä näkökul-

1. Paul Ricoeur (2000) *La mémoire, l'histoire, l'oubli* [Muisti, historia, unohdus], Pariisi: Le Seuil (L'ordre philosophique), s. 4.

2. Outi Fingerroos (2004a) *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa.*, Helsinki: SKS (n°985).

masta halu muistaa toimii yhdistävänä tekijänä. Toisaalta *Haudatut muistot* -teosta on mahdotonta käsitellä yksittäisenä teoksena tutkimatta laajemmin niitä tutkimuksen suuntauksia, joihin se monin tavoin kytkeytyy.

Kansalaissota kohtaa Karjalan

Haudatut muistot -teosta lukiessa huomiota herättää erityisesti lähestymistapa, jonka tekijä on systemaattisesti valinnut. Tutkimuksen asema siirtokarjalaisten ja sisällissodan muistin paikkoja käsittelevien teosten risteyksessä on yksi sen ilmenemismuodoista.

Fingerroosin tutkimus käsittelee kahta keskeistä aihetta. Toisaalta kyse on siirtokarjalaisten muistoista, toisaalta tutkimuksen tarkoituksena on käsitellä sisällissodan muistia. Teos saattaakin näyttää yhteenvedolta. Tämä johtuu siitä, että kaksi viime aikoina ilmestynyttä teosta vaikuttavat todennäköisesti Fingerroosin työhön.

Molemmat niistä edustavat yhtä Fingerroosin tutkimuksen osa-alueita. Tarja Raninen-Siiskosen väitöskirjassa *Vieraana omalla maalla*³ selvitetään karjalaisen siirtoväen muistelukerrontaa: millaisena menetetty Karjala näyttäytyy muistoissa ja miten karjalaiset ovat sopeutuneet elämään siirtolaisena nykypäivässä. Fingerroos ja Raninen-Siiskonen ovat kiinnostuneita siirtokarjalaisten yhteisöstä. Fingerroos pitää lähtökohtanaan kotiseutumattoja, joihin hän on osallistunut edellisen tutkimuksensa yhteydessä. Myös Raninen-Siiskosen pääaiheen muodostavat nimenomaan nämä kotiseutumatto.

Yhtä lailla *Haudatut muistot* sivuaa Ulla-Maija Peltosen *Muistin paikat* -teosta.⁴ Viitaukset *muistin paikat* -käsitteeseen ja arkistoihin tallennettujen kirjeiden laaja käyttö osoittavat tutkimuksen läheisyyden.

Terhi Torkki⁵ on kyseenalaistanut siirtokarjalaisuuden ja muistin paikkojen problematiikkojen yhdistämisen. Hän onkin kysynyt lähes poleemisesti ”Muistinpaikat karjalaisittain vai kriittinen puheenvuoro kuolemankulttuurista Kannaksella?”. Torkin mukaan tutkimuskohde, kuolemankulttuuri, ”näyttää muuntuvan tutkimuksen kules-

sa aivan muuksi kuin miltä työn alussa vaikuttaa”⁶. Näin Fingerroos olisi hänen mukaansa tutkinut kahta hyvin erilaista aihetta selittämättä kuitenkaan, mikä on tutkimuksen punainen lanka.

Itse asiassa näiden kahden aiheen yhdistäminen on nimenomaan tieteellisesti taroituksenmukaista, sillä aiheet näyttävät vastakkaisina. Korostaessaan kotiseutumattoihin osallistuneiden tietämättömyyttä vuoden 1918 tapahtumista Karjalassa Fingerroos tuo esiin, kuinka lähelle Suomen kansallista perusmyyttiä historiankirjoitus siirtokarjalaisten kulttuurissa tulee. Siirtokarjalaiset ovat luoneet omaa kulttuuriaan tietoisesti keräämällä ja julkaisemalla muistojaan. Miksi siirtokarjalaiset ovat niin syvästi hyväksyneet vapaussodan tulkinna? Mistä sen sijaan punaisen muistin jatkuva syrjäytyminen johtuu? Sotilaallisesti vahvemmat valkoiset ovat toki onnistuneet yhdistämään toiseuden retoriikan, jota he käyttivät legitimeettinsä rakentamisessa, ulkoiseen uhkaan sekä sisäiseen vaaraan. Mutta nämä teoriat, jotka pitivät selkeää puna-valkoista rajalinjaa voimassa Neuvostoliiton hajoamiseen asti, eivät enää kylmän sodan jälkeisessä tilanteessa riitä.

Fingerroos ei vastaa edellä asetettuihin kysymyksiin. Hän pikemminkin keskittyy huomioiden tekemiseen selittämättä niitä. Hän havaitsee, että siirtokarjalaisten muistojen yhteisöt toimivat maailmansotien välisen Suomen pienoismalleina. Heidän yhteisöissään hallitsee vielä jokseenkin vääristynyt vapaussodan tulkinta. Niinpä siirtokarjalaisten muistitiedon käyttö on tärkeää vuoden 1918 tapahtumiin liittyvien myyttien mekanismin tutkijoille. Siirtokarjalaisten muistitiedon avulla Fingerroos onnistuu avaamaan uusia näkökulmia vuoden 1918 tapahtumien muistin jatkuvaan rakentamiseen.

Mikrotason ja makrotason suhde: tulkinnan mahdollisuus

Sisällissodassa kuolleiden hautajaisrituaaleja voidaan katsoa Karjalassa paikallisina ilmiöinä, jotka heijastavat kuolemaan liitettyjä merkityksiä myös yleisellä tasolla Suomessa. Fingerroosin tutkimus kokonaisu-

tena toimii saman mallin mukaan: mikro- ja makrotason välinen suhde tarjoaa uusia tulkinnan mahdollisuuksia.

Fingerroos ensin näkin ratkaisee Ricoeurin tulkintateorian ongelman. Hän tunnustaa, että haastattelutilanteessa tutkija vaikuttaa merkitysten rakentumiseen muistitiedossa, sillä hän on dialogin osapuoli. Fingerroos on samaa mieltä Ricoeurin kanssa siitä, että jokaisella tulkinnalla on etäännyttävä luonne. Ricoeurin hermeneuttisen teorian mukaan lukemisen hetki on erotettava kertomuksen hetkestä. Tärkeintä Fingerroosille on kuitenkin se, että haastateltua tai arkistoista löydettyä muistitietoa tulkittaessa esitellään kirjoittamisen tai tallentamisen kontekstia.

Fingerroosin mukaan Ricoeurin teoria tulkinnan vaikutuksesta tai mahdottomuudesta ei sovellu hänen tulkintatapaansa. Arkistoon tallennetun muistitiedon lukija ei välttämättä ole osallistunut tekemisen prosessiin. Tämä ei automaattisesti merkitse ”että tekstin lukija olisi kokonaan irrallaan tekstien kirjoittamisen kontekstista tai että tekstit olisivat autonomisia”.⁷ Päinvastoin Fingerroos on onnistunut rekonstruoimaan tekstien kirjoittamisen kontekstit arkistojen keruuesitteiden, keruuehostuksien ja lehtiartikkeleiden perusteella.

Väitöskirjan luku ”Keruuhetken konteksti” edustaa tätä pyrkimystä.⁸ Siinä palauteaan konteksti 1960-luvun punaisten muistojen keruuhetkelle. Fingerroosin näkökulmasta tulkinta edellyttää tarkkaa tietoa siitä, mitä tarkoitusta varten kyselyt ja keruu- projektit ovat löytäneet tiensä arkistoihin. Lisäksi Fingerroos pitää välttämättömänä tutkia, miten ihmiset kutsuttiin tallentamaan vuosien 1917–18 muistoja. Näin jopa nykypäivän tutkijalla on mahdollisuus käydä vuoropuhelua keruuhetken kanssa, mikä tarkoittaa, ettei hän ole riippuvainen teksteistä.

Teoksessa oleva kaavio ”Keruiden taustalla vaikuttavat kontekstit ja mahdolliset dialogit” esittää tutkijan näkemyksen kolmesta erilaisesta kontekstista. Kunkin kontekstin tulee olla tutkimuksen kohteena.⁹ Keruiden järjestämisen ja arkistojen itselleen määrittämien päätehtävien kuvaus, jonka

Fingerroos teokseensa sisällyttää, on siis epistemologisesti oikeutettu. Kaikki muistelijat puhuvat ja kirjoittavat kuolemasta: joko suoraan tutkijalle (haastattelutilanteen dialogi) tai jotakin muuta tarkoitusta varten jonnekin tai jollekulle (arkistoihin kirjoittaneet muistelijat). Kuvauksen avulla Fingerroos antaa yhtäläisen merkityksen molemmille menettelytavoille. Kysymys muistitiedon luotettavuudesta on tutkimuksessa metodologinen kysymys, ei ongelma.

Tulkinta on mahdollinen ja tämä oikeuttaa mikro- ja makrotason välisen artikulaation, joka on tässä tutkimuksessa keskeinen, kuten seuraava lainaus todistaa:

”Pyrin ymmärtämään rituaaleja sekä sisälle päin, tietynlaisena jäsenyneen toiminnan logiikkana (erityisesti luvussa Kuolema kannaksella) että poispäin, kohti yhteiskunnan artikuloitumisen prosesseja (erityisesti luvussa Viipurin punainen vuosi 1918). Rituaaleilla on keskeinen merkitys sekä subjektiivisten arvojen, rituaaleihin liittyvän tekijyyden että laajemmin vallankäytön verkostoissa.”¹⁰

Tähän artikulaatioon nojaten Fingerroos¹¹ ehdottaa kolmitasoista mallia kuoleman rituaaleille. Hautajaisrituaalit eroavat selkeästi kuoleman tavasta riippuen.

1. Ei-toivottu normaali kuolema – lapsen kuolema = arvokkaat/ julkiset rituaalit.
2. Ei-toivottu vaiettu kuolema – vuoden 1918 punaiset uhrit = vaietut/ kielletyt rituaalit/ punaisten omat epäviralliset rituaalit.

3. Tarja Raninen-Siiskonen (1999) *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*, Helsinki: SKS.

4. Ulla-Maija Peltonen (2003) *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*, Helsinki: SKS (n°894).

5. Terhi Torkki (2004) 'Muistinpaikat karjalaisittain vai kriittinen puheenvuoro kuolemankulttuurista Kannaksella?', *Elore* 11 (2) [online]. < http://cc.joensuu.fi/%7EEloristi/2_04/tor204.html > [5.6.2005].

6. Torkki (2004).

7. Fingerroos (2004a) 410.

8. Fingerroos (2004a) 58–61.

9. Fingerroos (2004a) 60.

10. Fingerroos (2004a), 86.

11. Fingerroos (2004a) 256, 413.

3. Ei-toivottu paha/ häpeällinen kuolema – itsemurha = vaietut/ kielletyt rituaalit/ ei julkisia rituaaleja.

Kuten Fingerroos osoittaa, vainajan yhteiskunnallisella asemalla on merkityksensä kuoleman rituaaleihin nähden. Samaan aikaan kun valkoisten sankarien muistoksi pystytettiin muistomerkkejä ja pidettiin virallisia seremonioita, punaiset uhrin haudattiin joukkohautaan, kenenkään näkemättä ja kaupunkien ulkopuolella. Tämä ero ei ollut yhtä selkeä ennen valkoisen puolen voittoa, sillä punakaartilaisien hallitsemilla alueilla oli vielä mahdollista järjestää punaisten uhrin kunniaksi hautajaiskulkueita. Mutta sen jälkeen systemaattisen yhteiskunnasta poissulkemisen dynamiikka yleistyi. Näin tasolle ”Ei-toivottu vaiettu kuolema – vuoden 1918 punaiset uhrin” kuuluvat erityisesti teloitettut ja vankileireillä kuolleet punaiset.

Lisäksi soveltaessaan teoriaa, jonka Foucault esitti teoksessaan *Surveiller et punir*,¹² Fingerroos selittää, kuinka kuoleman rituaalien sisäisessä organisoinnissa on luetavissa yhteiskuntaruumiin toiminnan logiikka etenkin vallankäytön näkökulmasta. Eriytyisen mielenkiintoista on, miten hän valottaa häviäjäpuoleen kuuluvien ruumiiden häpäisyn logiikkaa. Vainajien häpäisemisestä itsessään tehtiin julkinen rituaali, joka edusti yhteiskunnallisen vallan haltuun ottoa konkreettisimmillaan. ”Ruumis sekä konkretisoi arkipäiväisen kurinpitovallan mikrokentät että yhdistää ne yleisempiin makrotason alueisiin.[...] Valkoinen valta [...] teki punaisten muistin paikoista tyhjiä, ruumiittomia tiloja”.¹³ Ruumiin häpäiseminen on siis ritualisoitua valtaa. Se toimii samanlaisen logiikan mukaan kuin arkkitehtuurin poissulkeminen.

Käsiteparien rinnakkain asettelu on tutkimuksen perusidea, sillä kollektiivista muistia ei voi käsitellä ilman muistitietoa. Mikrotaso on siis ainoa legitimaation perusta, jonka avulla tutkija voi rakentaa tulokinnan mallin makrotasolla. Kuten oheinen tekstikatkelma havainnollistaa, tämä dialogi mikro- ja makrotason välillä on Fingerroosin mukaan välttämätön, kun ha-

lutaan rakentaa kollektiivisen muistin teoriaa.

”Käytännössä muistelu on usein puhe- ja vuorovaikutustapahtuma, johon osallistuvat muistelijat pohtivat menneisyyttä yhdessä ja käsittelevät sekä henkilökohtaisia kokemuksiaan että yleisiä, yhteisesti koettuja ja historiallisiksi miellettyjä tapahtumia [...]. Muistelua pitää tarkastella prosessina, jossa ihminen ei pelkästään kuvaa tai jäsennä vaan pikemminkin rakentaa minuuttaan ja menneisyyttä”.¹⁴

Terhi Torkki¹⁵ kyseenalaistaa tutkimuksen rakenteen ja kysyy, mihin siirtokarjalaisten haastatteluja tarvittiin. Hän itse vastaa sanomalla, että haastatellut siirtokarjalaiset olivat ilmeisesti tutkijan tarvitsemia johtolankoja teemaan, toisaalta rituaalisten kuolemien merkityksiin ja toisaalta vuoden 1918 vaiettuihin kuolemiin Kannaksella. Olisi tosiaankin ollut vaikeaa selittää vaiettujen kuolemien merkityksiä esittelemättä ensin, miten kuolemia ritualisoitiin Karjalan luterilaisessa yhteisössä ennen vuotta 1918. Selkein yhdistävä tekijä rituaalisten kuolemien merkityksien ja vuoden 1918 vaiettujen kuolemien välillä on kuitenkin se, mitä voidaan kutsua *anamneesiksi* tai *muisti-ilmiöksi*: Fingerroosin teos toimii kahden erilaisen muisti-ilmiön ilmauksen risteyksenä.

Mythistory, mythbreaking history ja muisti-ilmiö

Ilkka Niiniluoto jakaa tiedonintressit kolmeen luokkaan: tekniseen, hermeneuttiseen, teoreettiseen ja emansipatoriseen tiedonintressiin. Emansipatorinen tiedonintressi ”liittyy kriittisen yhteiskuntatieteen ideologiakritiikkiin: esineellistyneiden yhteiskunnallisten suhteiden paljastamiseen ja väärästä tiedosta vapautumiseen”. Niiniluodon jaottelun mukaan Fingerroosin tutkimusta ohjaa emansipatorinen tavoite: ”ideologiakritiikki ja pyrkimys paljastavat tiettyjä yhteiskunnallisia suhteita”.¹⁶

Emansipatorinen tavoite kuvaa, mille tutkimuksen alueelle *Haudatut muistot* sijoittuu. *Ideologiakritiikki*, joka vastaa *Myth-breaking Historya*, on tärkeä avain *muistin*

paikat -projekteihin. Samoin Fingerroosin käyttämä termi *pyrkimys* assosioituu *anamneesiin*.

Amerikkalainen William H. McNeill esitti vuonna 1986 teoriansa *Mythistory*-käsitteestä.¹⁷ Termien *myth* ja *history* yhdistämisen tarkoituksena on tarjota historiantutkijoille perusta kriittistä historiantutkimusta varten.

1800-luvulta lähtien on haluttu korostaa historiantutkimusta tieteenä. McNeillin mielestä historiantutkimuksella on myös käytännön tavoite: *Wissenschaftsanspruch* vastaan *Orientierungsanspruch*, joka liitetään usein konstruktivismiteoriaan. Benedict Andersonin teoksessa *Imagined Communities* selitetään, kuinka kansalliset yhteisöt syntyvät ja kehittyvät.¹⁸ Kansallisvaltio on pelkkä tiettyyn historialliseen ajankohtaan sijoittuva sosiaalinen rakenne. Tähän perustuen McNeill esittää, miten historiantutkijat osallistuvat kansakunnan rakentamiseen eräänlaisena kansallisvaltion papistona. Heillä on ekumeeninen päämäärä, sillä he rakentavat refleksiivistä, koherenttia historiaa, jonka tarkoituksena on selittää, mistä nykypäivän tilanne johtuu. Näin he asettavat mallin kansallisvaltiosta historian tapahtumien yläpuolelle. Historialla on vain yksi merkitys: se on kansallisvaltioiden syntymistavan ja kehityksen historia. Tästä näkökulmasta kansallisvaltio olisi keskeinen avainkäsite historiassa. Historiantutkijoiden tehtäväksi jää myyttien rakentaminen. Tämän *Mythistoryn* rinnalle McNeill ehdottaa *Mythbreaking Historya* eli myyttien purkamisen historiaa. Myyttien purkamisen historian merkittävin edustaja on *muistin paikat* -käsitteeseen perustuva projekti.

Käytän tässä Ulla-Maija Peltosen määritelmää *muistin paikat* -käsitteelle:

”Pierre Noran lanseeraamalla ”realms of memory”- tai ”sites of memory” -käsitteillä, jotka voisi suomentaa ”muistin paikat” ja ”muistin miljööt” -termeillä, tarkoitetaan muun muassa esineellisiä tai ei-esineellisiä symboleja, jotka inhimillisen työstämisen kautta tulevat jonkin yhteisön historiallisen muistin osaksi. Kiinnostuksen kohteena eivät ole itse tapahtumat, vaan miten niitä on rekonstruoitu ja muistettu.”¹⁹

Teoksessaan *Les Lieux de mémoire* (Muistin paikat) Pierre Nora tutkijakollegoineen pyrkii selittämään mekanismeja, joiden kautta jokaisen tapahtuman merkitystä jatkuvasti rekonstruoidaan.²⁰ Toisin sanoen *Lieux de mémoire* -projektin alussa kyse oli myyttien syntyprosessin selittämisestä ja historiantutkimuksen tärkeydestä. Peltonen esittää tämän seuraavasti:

”Noran [...] käsite muistin paikat on ymmärrettävä laajassa merkityksessä, koska sekä muisti että paikka sisältävät assosiaatioita historialliseen, intellektuaaliseen, emotionaaliseen ja tiedostamattomaan. Nora erottaa toisistaan muistin paikat ja muistin miljööt. Hänen mukaansa erityisesti toisen maailmansodan jälkeinen yhteiskunnan muutos on tuhonnut historiallisia miljöitä, jotka muistuttavat itsessään siitä elämästä, jota niiden keskellä on eletty. Nora korostaa, että muistomerkki symboloi asiaa, jonka muistoksi se on pystytetty ja se pysyy elävänä niin kauan kuin siihen liittyy rituaaleja.”²¹

Kuten Pierre Nora itsekin tunnustaa, hänen projektinsa on epistemologisesti epäonnis-

12. Michel Foucault (1975) *Surveiller et punir*, Paris: Gallimard; Foucault (2000) *Tarkkailla ja rangaista*, Helsinki: Otava.

13. Fingerroos (2004a) 364.

14. Fingerroos (2004a) 92.

15. Torkki (2004).

16. Fingerroos (2004a) 93; Niiniluoto (1980) *Jobdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*, Helsinki: Otava, 70, 73.

17. William H. McNeill (1986) *Mythistory and other essays*, Chicago: The University of Chicago Press.

18. Benedict Anderson (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Lontoo: Verso.

19. Ulla-Maija Peltonen (2000) 'Kuolema sisällissodassa 1918- muistamisen ja unohtamisen kysymyksiä', *Elore* 7 (2) [online] http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_00/pel200.html [5.6.2005]

20. Pierre Nora (toim.) (1992) *Les Lieux de mémoire : III. Les France, 3. De l'archive à l'emblème* [Muistin paikat. III. Ranskat 3. Arkistosta vertauskuvaan], Pariisi: Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires) [Käytän Noran yhteenvetoa, ”L'ère de la commémoration” [Muistotilaisuuden aikakausi], s. 977–1012]; Pierre Nora (toim.) (1984) *Les Lieux de mémoire : I. La République* [Muistin paikat : I. Tasavalta], Pariisi: Gallimard (Bibliothèque illustrée des histoires) [Käytän Noran johdantoa, ”Muistin ja historian välillä”, s. XVII–XLVIII].

21. Peltonen (2003) 188.

tunut: *muistin paikat* -käsitteen merkitys on jatkuvasti laajentunut niin, että loppujen lopuksi sitä käytetään pikemminkin kansallisvaltion myytin tukemiseen. Yrityksensä alussa Pierre Nora loi *muistin paikat* -käsitteen muisti-ilmion vastapariksi. Hänen hankkeensa kuitenkin epäonnistui, sillä *Les lieux de mémoire* -teoksesta tuli kansallisuusaatteen ja kansallisvaltion yleinen muistojuhla. Tämä siirtymä voidaan tulkita paluiksi myyttien purkamisen historiasta *myt-historyyn*. Noran oli selitettävä tällainen dynamiikka, ja näin syntyi käsite *muisti-ilmio*, joka viittaa yhteisten muistotilaisuuksien ja kollektiivisen muistin käsitteen yleistymiseen Ranskassa.²² Muisti-ilmio perustuu vuorostaan *anamneesiin* eli muistiin palauttamiseen.

Anamneesi – muistiin palauttaminen

Viime aikoina esiin noussut ns. muistin paikkojen tutkimus osoittaa, ettei muisti-ilmio Suomessa vastaa täysin ranskalaista tilannetta. Peltosen suomennos *muistin paikat* soveltuu ennen kaikkea *punaisen muistin* ymmärtämiseen eli kertomuksiin, muistomerkkeihin ja perinteisiin, jotka säilyttävät kansalaissodan kokemukset jälkipolvien mielissä. Käsite ei ole Suomessa saanut samaa laajuutta kuin Ranskassa. Se ei ole vielä sekoittunut sanaan *muistomerkki*.

Kollektiivisen muistin käsitteen luoja Maurice Halbwachs mukaan muisti tämänhetkisenä tietona menneisyydestä ei merkitse muistojen yksinkertaista säilyttämistä vaan niiden uudelleen rakentamista.²³ Muistin yhteiskunnalliset puitteet toimivatkin juuri välineinä, joiden avulla henkilö tai ryhmä muodostaa menneisyydestä jatkuvasti uusia, ajan vaatimukseen sopivia kuvia. Menneisyyden tulkinnat ovat kollektiivisen muistin rakenteita, joita kieli päivittää ja muuntaa lakkaamatta. Halbwachsille kieli on se paikka, jossa ihmiset ajattelevat yhdessä. Se on kollektiivista ajattelua, sillä sanat ovat aina käyttäjilleen menneisyyden konkreettisia tulkintoja.

Halbwachs perillisiä ovat ensinnäkin ne teorit, jotka ovat ottaneet omakseen diskurssin asemaa kollektiivisen muistin muo-

dostumisessa korostavan näkemyksen. Nämä teorit pitävät yhteisiä muistoja institutionaalisten toimijoiden mobilisoitavana varana. Kollektiivisesta muistista on vähitellen tullut väline strategioille, joiden pyrkimyksenä on jonkin ryhmän yhteisvastuulliseksi mobilisoiminen muistojen ”poispyyhkimisen ja valikoinnin jatkuvalla prosessilla”.²⁴ Tällaiset teorit ovat tarjonneet hedelmällisen kasvualustan Pierre Noran käsittelemälle muisti-ilmioille.

Kritiikkinsä tueksi Marie-Claire Lavabre²⁵ on korostanut, että projektin epäonnistuminen oli joka tapauksessa väistämätöntä, sillä kaksi käsitettä ovat sekoittuneet keskenään: toisaalta aktiivisesti harjoitettu muisti eli *historiallinen muisti*, joka ymmärretään ryhmän oman menneisyyden rakentamisena, menneiden tapahtumien tietoisena valikointina; toisaalta jo läsnäolevien muistojen muodostama *kollektiivinen muisti*, jonka katsotaan perustuvan muistojen tuottamaan yhteenkuuluvaisuuden tunteeseen.

Käsitepari *kollektiivinen muisti* – *historiallinen muisti* edellyttää muisti-ilmion käsitteeseen käytettävän metodologisen välineistön kahtiajakoa. Kollektiivisten muistien sisällön valaiseminen vaatii haastattelujen ja arkistojen käyttöä, sillä kyseessä on henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvien yhteisten muistojen tutkiminen. Historiallisen muistin ollessa tarkastelun kohteena tutkittavana ovat asiakirjat, joiden päätehtävä on toimia institutionaalisten diskurssien tukena. Niitä tuottavat esimerkiksi poliittisten puolueiden pää-äänenkannattajat ja kaikenlainen virallisen muistin politiikan tukena toimiva historiallinen tutkimus.

Ulla-Maija Peltosen teokset heijastelevat tätä kahtiajakoa historiallisen muistin ja kollektiivisen muistin välillä. Väitöskirjassaan *Punakapinan muistot*²⁶ hän tutkii tapaa, jolla kansalaissodan hävinnyt osapuoli on siirtänyt sotamuistojaan jälkipolville. Käyttäessään termiä *muisto* hän asettuu mikrohistorian tasolle ja keskittää tutkimuksensa kollektiivisen muistin muodostumiseen yhteisistä muistoista käsin. Seitsemän vuotta myöhemmin ilmestyneessä tutkimuksessaan *punaisista muistin paikoista* hän siirtää huomionsa muistin politiikan alaan.²⁷

Teoksessaan *Muistin Paikat* Ulla-Maija Peltonen mainitsee lisäksi suuren kansallisen suunnitelman *Suomen sotaturmat*, joka on vuodesta 1998 lähtien pyrkinyt palauttamaan henkilöllisyyden kaikille yli 40 000:lle, vuosina 1914–22 surmansa saaneelle, erityisesti kansalaissodassa kuolleille. Tunne yhteyden rikkoutumisesta synnyttää halun säilyttää kaikki, ja sitä tämä suunnitelma havainnollistaa hyvin. Sen läpi kuulaa toive liittää kansalaissodan uhrien muisto perinnön lailla kansalliseen muistiin. *Muistin paikat* -teoksen pääasiallisena tutkimuskohteena on siis kansalaissodan historiallinen muisti.

Muistin paikat -käsitteen rajallisuus

Fingerroosin tutkimuskohteena on sekä historiallinen muisti että kollektiivinen muisti.

”Väitöskirjassani Karjalaan otetaankin kriittinen ja avoin kanta, sillä siirtokarjalaisen muistitieto tarjoaa mahdollisuuden jopa Karjalaan ja kansakuntaan liittyvien myytien purkamiselle.”²⁸

Korostaessaan muistin tärkeyttä kansalaissodan ymmärtämisessä Fingerroos kiteyttää ilmiön, jota voidaan kutsua *anamneesiksi*.

Pyrkimys palauttaa muistiin punaisten uhrien muistot ei ole aivan uusi ilmiö. Se oli nähtävissä selvästi jo 1960-luvun keruun kontekstissa. Silloin arkistoihin tallentamisen periaatteena oli ”kerätä luotettavampaa aineistoa kuin vähemmän tieteelliset selostukset vapaussodasta”.²⁹ Lisäksi vuonna 1968 julkaistussa kansanrunousarkiston arkisto-oppaassa määritetään keskeisimmäksi tehtäväksi Suomen henkisen kansan-kulttuurin keruun ja tallentamisen.

Outi Fingerroos määrittää tehtävänsä samaan tapaan. Hän mainitsee Peltosen ja toteaa, että vaikka vuoden 1918 tapahtumista on jo kerätty tuhansia sivuja, sisällissotaa käsittelevä tutkimus on vielä puutteellista.³⁰ Fingerroos pitää erityisen merkittävänä puutteena sitä, että kansalaissotaan liittyvä mikrotason historia on vielä tyhjä sivu Kannaksen asukkaiden historiassa.³¹ Tuekseen Fingerroos ottaa Peltosen tutkimukset. Heidän mukaansa muistamisen ja unohta-

misen prosessi ei ole vielä saavuttanut päättöstään. Tästä seuraa, että sitä on vielä tutkittava ainakin siksi, että traumoja aiheuttavien tapahtumien tulkinta riippuu olennaisesti tulkinnan kontekstista. Siispä nykypäivän kontekstissa, joka eroaa 1960-luvun kontekstista, on syytä jatkaa tutkimuksia tästä aiheesta, jotta uudet tulkinnat pääsisivät esiin. Lisäksi Fingerroos korostaa, että on luotu uusia muistitiedon teorioita, joiden avulla uusia tulkintoja voidaan esittää. Alessandro Portellin teoria toimii johtolankana: Fingerroos käyttää runsaasti hänen teoksiaan, joiden mukaan muistitiedon tarjonnan lisääntyminen avaa uusia perspektiivejä. Muistitieto moninkertaistaa tapahtumien tulkinnan näkökohtia ja helpottaa henkilökohtaisten näkökulmien ymmärtämistä.³²

Lopuksi Fingerroos viittaa vuonna 2003 ilmestyneeseen Elina Sanan teokseen *Luovutetut*.³³ Sanan teoksen tieteellisyyttä kyseenalaistettiin. Fingerroosin mielestä tärkeintä oli, että Sana korjasi puutteen: ennen häntä kukaan ei ollut kiinnostunut Gestapolle luovutetuista ihmisistä.³⁴ Näin Elina Sana hoiti suomalaisten aiheeseen liittyvää muistinmenetystä.

Hoitaessaan traumaa Fingerroos käyttää muistitietoa esineenä. Hän asettaa kuole-

22. Nora (1992) 984–1010.

23. Maurice Halbwachs (1925) *Les cadres sociaux de la mémoire* [Muistin yhteiskunnalliset puitteet], Pariisi: Félix Alcan, s. 36–54.

24. Françoise Mayer (2004) *Les Tchèqueques et leur communisme*, Pariisi: Editions de l'EHESS, 30.

25. Marie-Claire Lavabre (1992) *Histoire, mémoire et politique : le cas du Parti communiste français* [Historia, muisti ja politiikka: esimerkkinä ranskalainen kommunistinen puolue], Pariisi: IEP (Väitöskirja Georges Lavaun ja Pascal Perrineau'n ohjauksessa), 59.

26. Ulla-Maija Peltonen (1996) *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muodostumisesta vuoden 1918 jälkeen*, Helsinki: SKS.

27. Ulla-Maija Peltonen (2003).

28. Outi Fingerroos (2004b) 'Lectio: Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa', *Elore* 11 (2) [online]. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_04/fin204.html> [5.6.2005].

29. Fingerroos (2004a) 59.

30. Fingerroos (2004a) 59.

31. Fingerroos (2004a) 21.

32. Fingerroos (2004a) 93.

33. Elina Sana (2003) *Luovutetut. Suomen ihmislouvuudesta Gestapolle*, Porvoo: WSOY.

34. Fingerroos (2004a) 414; Fingerroos (2004b).

man rituaalit muistin paikoiksi merkittävä-
lä tavalla:

”Kun tarkastelen muistitietoaineistojani rituaalitutkijan silmin, pyrin löytämään niistä muistelijoiden asettamia sisältöjä. Käytännössä teen tarkasteluni kahdesta eri näkökulmasta ja kahdella eri tasolla: muistitiedon ja rituaalisten eli kollektiivisesti jaettujen mallien tasolla. Muistitiedolla on yhteys rituaaleihin, koska rituaalit tulkitaan tämän hetken muistelutilanteesta käsin. Rituaalia ei siis olisi ilman muistia ja päinvastoin. Siksi voidaan puhua jopa rituaalimuistista tai kollektiivisesta muistista, jolloin rituaaleja käsittelevällä muistitiedolla käsitetään olevan muotoja, joita muistelijoiden omat, henkilökohtaiset muistot täydentävät.”³⁵

Lainaus osoittaa luotettavalla tavalla, että Fingerroos voisi käyttää *muistin paikat* -käsitettä juuri Noran päämäärien mukaisesti. *Muistin paikat* -käsite ei viittaa pelkästään maisemaan, arkkitehtuuriin tai muistomerkeihin, vaan se voi tarkoittaa esimerkiksi kuolemanrituaaleja, joiden pyrkimyksenä on nimenomaan siirtää vainajan muisto jälkipolville. Fingerroos ei huomioi käsitteen laajuutta. Hän esittää seuraavasti, *muistin paikat* -käsitteen merkitykset:

”Omassa tulkinnassani pidän paikkaa erityisesti muistin paikkana, jolloin se on suhteessa subjektiivisiin ja kollektiivisiin kokemuksiin ja merkityksenantoprosesseihin. Paikka näyttäytyy tulkintani perusteella kahdessa eri merkityksessä: se on sekä subjektiivisen ja kollektiivisen muistin että rituaalisen vallankäytön näyttämö.”³⁶

Tällaista määritelmää seuraten muistin paikkojen merkitys rajoitetaan tilan ulottuvuuteen. Fingerroosin väitöskirja osallistuu muistin paikat -projektiin niin tiiviisti, että sen merkittävimmät ongelmat näyttävät olevan samat kuin ne, jotka nousevat itse *lieux de mémoire* -projektissa esiin. Käsitteen imeytyminen tilan merkitykseen on selkeä merkki tästä kehityksestä. Pierre Nora on jo arvostellut tätä rajoittamista siitä, että tila on vain yksi muisti-ilmion ilmentymä.

Toinen Fingerroosin teoksen ongelma johtuu siitä, että hän ottaa anamneesin eli kollektiiviseen muistiin palauttamisen näkökulmakseen. Johdannosta lähtien hän selittää, että hänen päämääränään on dialogi siirtokarjalaisten kanssa. Kirja alkaa Kilven lainauksella, jossa puheena on siirtokarjalaisuus ja siihen liittyvä muistelemisen tarve 2000-luvun Suomessa:

”Meidän menneisyytemme, menneisyytemme palvonta, rakkautemme Karjalaan vaatii aina silloin tällöin itse kultakin pientä asioiden kirjaamista nykyhetken näkökulmasta yhtä lailla kuin se vaatii dialogia, yleistä keskustelua ja kriittistä analyysia. Niin paljon on sentään muuttunut, ja uskoisin haluamaani suuntaan.”³⁷

Tämä olisi ollut hyvä lähtökohta, jos tutkimuksen kohteena olisi ollut muistin käyttö siirtokarjalaisten piirissä. Mutta esimerkiksi ilmaisua *rakkautemme Karjalaan* ei ole selitetty. Lisäksi, aivan kuten viittaukset Viipurin kansainväliseen luonteeseen osoittavat, Fingerroos käyttää jatkuvasti kritiikitömiä stereotyyppioita Karjalan Kannaksesta ja erityisesti paikkakunnista, joista hän kirjoittaa. Itse asiassa Fingerroos on valinnut paikkakunnat tutkimukseensa monista syistä, mutta yhden tärkeimmistä tekijöistä hän paljastaa jo teoksen alussa: hänen omat juurensa.

”Tutkija analysoi aineistoa ollen samalla itsekin siirtokarjalaisyyhteisön jäsen, uuskarreliaani tai uusheimolainen”, Fingerroos toteaa. Tutkimusta ei olisi syntynyt ilman hänen kannakselaissyntyistä isoäitiään. Fingerroos paikantaa tutkijapositionsa siirtokarjalaisten jälkipolven nimittäen itseään ”neljäsosakarjalaiseksi” eli ”varttikarjalaiseksi”.³⁸ Fingerroos tunnustaa, että hän kirjoittaa myös siirtokarjalaisille. Tämä tarkoittaa, että hänen teoksellaan ei ole vain tieteellistä merkitystä vaan myös ekumeeninen tarkoitus.

35. Fingerroos (2004a) 95.

36. Fingerroos (2004a) 112.

37. [Kilpi (2001) 346] ks. Fingerroos (2004a) 11.

38. Torkki (2004).

Terhi Torkki kysyy ”onko myös karjalaisen siirtoväen jälkipolvilla oikeus muistoihin muustakin kuin ”kultaisesta Karjalasta”? Fingerroosin tutkimus vastaa kysymykseen myöntävästi. Tutkimus haastaa samalla muitakin tutkijoita pohtimaan, miten ”poikkeusta” voidaan tarkastella osana perheiden ja yhteisöjen historiaa. Toivottavasti *Haudatut muistot* tutkimuksena ravistelee ja tuulettaa myös Karjala-tutkimuksen tunkkaisia komeroita”.

Hyväksyessään ajatuksen kasvatusopista siirtokarjalaisille Fingerroos kuitenkin sulkee tutkimuksensa pitäjäkronikoiden joukkoon. Näin pyrkimys myyttien purkamiseen ei onnistu. Yrittäessään tuoda esiin kipeät näyt kannakselaisten historiasta tutkija itse osallistuu kannakselaisyhteisön kollektiivisen muistin ja myyttien rakentamiseen.

Fingerroosin tutkimus ei ole kiinnostava kuitenkaan vain siirtokarjalaisten näkökulmasta. Se on laajempi kuin pelkkä kahden aiheen risteyksessä sijaitseva tutkimus, sillä tätä väitöskirjaa voidaan pitää yhtenä suomalaisen muistin paikat -hankkeen vaiheena ja edustajana. Teoksen merkitys on löydettävä sen ristiriitaisten väitteiden kautta.

Ne heijastavat ja todistavat suomalaisen *muistin paikat* -projektin olemassaoloa.

Tämän tutkimuksen perusteella voidaan määrittellä kolme suomalaisen muistin paikat -projektin pääpiirrettä. Ensinnäkin Fingerroos ottaa näkökulmaksi anamneesin. Siirtokarjalaisten muistitiedon avulla Fingerroos onnistuu paljastamaan uusia näkökulmia sisällissodan tapahtumien muistin jatkuvaan rakentamiseen. Halu muistaa toimii yhdistävänä tekijänä siirtokarjalaisuuden ja sisällissodan aiheiden kohtaamisessa. Toiseksi Fingerroos rajoittaa *muistin paikat* -käsitteen merkityksen tilan ulottuvuuteen. Kolmas *Haudatut muistot* -teoksen pääpiirre on korostettu muistitiedon tarkastelu.

Muistin paikat -käsite ei ole Suomessa saanut samaa laajuutta kuin Ranskassa. Se soveltuu ennen kaikkea punaisen muistin ymmärtämiseen. Se keskittyy trauman aiheuttaneisiin tapahtumiin, kun taas Ranskassa projektin kohteena on kansakunnan syntyprosessi. Suomalainen *muistin paikat* -hanke onkin irtautunut vastaavasta projektista Ranskassa ja saanut täällä oman merkityksensä. *Muistin paikat* -käsite on suometettu. ■